

ԽԱՉԻԿ ՍԱՄՎԵԼՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու

ԿՈՍԻՏԱՍԻ ԿՅԱՆՔԻ ԵՎ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԵԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

1890

Հունվար-փետրվար, Էջմիածին - Ճեմարանի ռուսաց լեզվի ուսուցիչ Հովհաննես Հովհաննիսյանը, նկատելով վեցերորդ դասարանի աշակերտ Սողոմոն Սողոմոնյանի «...առանձնահատուկ ընդունակությունները և երաժշտության հանդեպ ունեցած բուռն փափագը, Ռուսիայեն բերել է տալիս մի քանի երաժշտական դասագրքեր: Կոմիտաս վարդապետը առաջին անգամ սկսում է ծանոթանալ եվրոպական ձայնագրության արվեստին և այդ օրվանից Կոմիտաս վարդապետի մեջ առաջ է գալիս բուռն փափագ տիրապետելու եվրոպական երաժշտության արվեստին»:

«Հայաստանի կոչնակ», Նյու Յորք, 1931, No 33, էջ 1040-1042:

Մարտ 17, Վաղարշապատ - Մայր աթոռի միաբանության անդամ, դպրոցական բաժնի Զ դասարանի աշակերտ Սողոմոն Գևորգի Սողոմոնյանը հոգևոր սանի զգեստով լուսանկարվում է Փեշտմալձյանի մոտ և նկարը ուղարկում է իր հարազատներին:

ՉԱԳԱԹ, Կոմիտասի ֆ., No 177:

«Սովետական արվեստ», 1969, No 10, էջ 56:

Ապրիլ 23, Վաղարշապատ - Էջմիածին այցի է գալիս Իտալիայի գահաժառանգ իշխան Վիկտոր Էմմանուելը, Կաթողիկոսի հետ տեսակցելուց հետո այցելում է Ճեմարան: Մուտքի առաջ Ճեմարանի սաները երգեցողությամբ դիմավորում են մեծարգո հյուրին: Ճեմարանի ներքին կյանքին ծանոթանալուց հետո գահաժառանգը հրաժեշտ է տալիս դիմավորողներին: Աշակերտների երգեցիկ խումբը [որում էր նաև Սողոմոն Սողոմոնյանը] մինչև կառքին հասնելը երգելով ուղեկցում է մեծարգո հյուրին:

«Արարատ», 1890, No 5, էջ 276, 278:

Մայիս [15-25], Էջմիածին - Գևորգյան Ճեմարանում տեղի են ունենում 1889-90 ուսումնական տարվա քննությունները: Սողոմոն Սողոմոնյանը, ավարտելով «զընթացս ուսման դպրոցական բաժնի Ճեմարանիս» (Զ դասարանը), «եմուտ յառաջին լսարան մասնագիտական բաժնի»:

«Արարատ», 1890, No 11, էջ 638:

ՀՀՊԿՊԱ, ֆ. 312, թղթ. 3, վավ. 47, թ. 6:

Մայիս 26, Էջմիածին - Տեղի է ունենում Գևորգյան Ճեմարանի մանկավարժական խորհրդի ԻԶ նիստը: Ճեմարանի տեսուչ Ա. Նահապետյանի նախագահությամբ

Ժողովը ամփոփում է տարեկերջի քննությունների արդյունքները: Ժողովի արձանագրությանը կցված է փոխադրվողների և վերաքննություն ունեցողների ցուցակները:

Վեցերորդ դասարանը ավարտողների ցանկում 14-րդ համարի դիմաց գրված է Սողոմոն Սողոմոնյանի անունը:

ՀՀՊԿՊԱ, ֆ. 312, թղթ. 26, վավ. 365, թ. 20:

Մայիս-հունիս, Վաղարշապատ - Գևորգյան Ճեմարանում ավարտվում են 1889-1890 ուսումնական տարվա դասերը: Այդ ընթացքում Սողոմոն Գևորգի Սողոմոնյանը սովորում էր դպրոցական բաժնի 2 դասարանում: Ըստ տեսուչ Նահապետ աբեղայի տարեկերջյան «Տեղեկագրում» ներկայացրած հաշվետվության՝ 1889-1890 ուսումնական տարում դպրոցական բաժնի 2 դասարանում ծրագրված առարկաները դասավանդել են հետևյալ մանկավարժները.

1. Մեղրակ Մանդինյան - Տրամաբանություն:
2. Կարապետ Կոստանյան - Հայոց Եկեղեցու պատմություն և պատմություն մատենագրության հայոց:
3. Մկրտիչ Պալյան - Հայոց լեզու:
4. Սարգիս Տեր-Գաբրիելյան - Ուսումն Ս. Գրոց:
5. Հովհաննես Հովհաննիսյան - Ռուսաց լեզու:
6. Ստեփան Լիսիցյան - Ընդհանուր պատմություն և ռուսաց պատմություն:
7. Աստվածատուր Պիտանյան - Ֆրանսերեն լեզու:
8. Լևոն Խոջայան - Մաթեմատիկա, բնագիտություն և տիեզերագրություն:
9. Անտոն Տեր-Գրիգորյան - Հայոց պատմություն:
10. Վարդգես Սուրենյանց - Նկարչություն:
11. Ռուբեն Ռուբինյան - Տաճկերեն:

«Արարատ», 1890, No 11, էջ 632, 636:

Հունիս 8, Էջմիածին - Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Մակար Ա-ն «Ըստ վկայութեան անձին իւրոյ և վարչութեան ճեմարանի» (իր ցանկությամբ և ճեմարանի վարչության միջնորդությամբ) համար 232 կոնդակով պատվիրում է Սինդի անդամ Սարգիս եպիսկոպոս Տեր-Գասպարյանին «վերածել ի կարգ սարկաւագութեան զսանունս Հոգևոր ճեմարանի Մայր Աթոռոյս զՍտեփաննոս Եղիազարեան Ղազնաֆարցի, զՍողոմոն Սողոմոնեան Քեօթահեացի, զԼևոն Գեանջեցեան Շուշեցի և զՅուսիկ Զոհրաբեանց Մեծ Սալայեցի»:

ՉԱԳԱԹ, Կոմիտասի ֆ. 61:

«Արարատ», 1890, No 9, էջ 525:

Հունիս 9, Վաղարշապատ - Մեծն Ներսեսի տոնի օրը Ս. Աստվածածին եկեղեցում Սարգիս եպիսկոպոս Գասպարյանը սարկավագ է ձեռնադրում Գ լսարանի ուսանող Ստեփանոս Եղիազարյան Ղազնաֆարցուն, Ա լսարանի ուսանող Սողոմոն Սողոմոնյան Քեթրահիացուն և երկու այլ լսարանականներին:

«Արարատ», 1890, No 8, էջ 472:

Հունիս, Վաղարշապատ - Մ. Աբեղյանը վերադառնում է ճեմարան և հանդի-

պում Կոմիտասին: «Այդ ժամանակ,- գրում է Մ. Աբեղյանը,- Կոմիտասն արդեն լրջությամբ զբաղվում էր ժողովրդական երգեր ձայնագրելով և բավական շատ ուներ ժողոված»: Աբեղյանի և Կոմիտասի խոսակցությունը դառնում է ժողովրդական երգերի ձայնագրմանը: Նրանք միասին գնում են տպարան, և Կոմիտասը Աբեղյանի խորհրդով գնում է 1874 թվականին Վաղարշապատում տպագրված Արիստակես Սեդրակյանի «Քնար մշեցոց և վանեցոց» խորագրով ժողովածուն:

Մանուկ Աբեղյան, Երկեր, հ. 1, Ե., 1975, էջ 432,433:

Ժամանակ անց - Կոմիտասը հայտնաբերում ու ձայնագրում է այդ գրքի մեջ եղած բոլոր երգերի եղանակները և հիշատակի համար գիրքը նվիրում է Աբեղյանին:

Նույն տեղում, էջ 433:

ՉԱԳԱԹ, Մ. Աբեղյանի ֆ. No 21161:

Հունիսից հետո, Էջմիածին - Գարեգին Լևոնյանը ծանոթանում է Կոմիտասի հետ: «Առաջին անգամ,- գրում է վերջինս իր հուշերի գրքում,- ես պատահեցի նրան 1890 թվականին Էջմիածնում: Կոմիտաս անունը չունեի: Նա այն ժամանակ Ճեմարանի 6-րդ դասարանի աշակերտ էր և վանքում դեռևս հայտնի էր որպես «ձայնեղ երգիչ» Սողոմոն սարկավազ»:

Գ. Լևոնյան, Հուշեր, Ե., 1959, էջ 117:

Հունիս-հուլիս, Վաղարշապատ - Սողոմոն ավագ սարկավազ Սողոմոնյանը Ճեմարանի լսարանական բաժին ընդունվելու շրջանում լուսանկարվում է իր ինը դասընկերների հետ:

Թորոս Ազատյանի գրքում պահպանվել է այդ լուսանկարը և նրա դասընկերների անուն ազգանունները:

Մկրտիչ սրկ. Մկրտիչյան, Գրիգոր սրկ. Պողոսյան, Հուսիկ սրկ. Զոհրաբյան, Մ. Խոշաֆյան, Հարություն սրկ. Այվազյան, Ղևոնդ սրկ., Վաղարշակ սրկ. Նահապետյան և Ա. Մանուկյան:

Թ. Ազատյան, Կոմիտաս վարդապետ, Կ.Պոլիս, 1931, էջ 14:

Օգոստոս 9, Էջմիածին - Սողոմոն Սողոմոնյանի համար լրացվում է «վեցերորդ աստիճանի [լսարանի] կուսակրոն սարկավազ» «վերածվելու» վերաբերյալ «վկայականը»՝ իսկականը (տպագիր) Սարգիս եպիսկոպոս Տեր-Գասպարյանի կնիքով և ստորագրությամբ հաստատված:

ՉԱԳԱԹ, Կոմիտասի ֆ. 61:

Օգոստոս 10, Էջմիածին - Սողոմոն Սողոմոնյանին «Վեցերորդ աստիճանի կուսակրոն սարկավագության» վկայական տալու փաստը Սարգիս եպիսկոպոս Տեր-Գասպարյանը գրանցում է «Ձեռնադրեալ անձանց» ցուցակի մեջ, 56 համարի ներքո:

ՉԱԳԱԹ, Կոմիտասի ֆ. 61:

Սեպտեմբեր 6, Վաղարշապատ - Գևորգյան Ճեմարանում սկսվում են 1890-1891 ուսումնական տարվա դասերը: Սարկավազ Սողոմոն Գևորգի Սողոմոնյանը սովո-

րում էր Ճեմարանի լսարանական բաժնի Ա դասարանում:

«Արարատ», 1890, No 8, էջ 472, 1891, No 11, էջ 615:

Սեպտեմբեր 29, Վաղարշապատ - Գևորգյան Ճեմարանի բակում տեղի է ունենում տեսուչ Նահապետյան արքեպիսկոպիտի 1889/1890 ուսումնական տարվա հաշվետվությունը: Հանդեսը սկսում է Ճեմարանական երգչախմբի շարականով: Հաշվետվության մեջ նորից է հիշատակվում, որ հունիսի 9-ին երեք այլ անձանց հետ միաբանության անդամ է դարձել լսարանական Ա բաժնի ուսանող Սողոմոն Գևորգի Սողոմոնյանը: Հանդեսի ողջ ընթացքում մերթ ընդ մերթ երգում էր Ճեմարանի երգչախումբը:

«Արարատ», 1890, No 11, էջ 628:

Նոյեմբեր, Վաղարշապատ - «Արարատ» ամսագրի հերթական համարում հրապարակվում է Գևորգյան Ճեմարանի տեսուչ Ա. Նահապետյանի 1889-1890 ուս. տարվա ուսանողների առաջադիմությանը նվիրված հաշվետվությունը: Այլևայլ հարցերի թվում տեսուչը խոսում է հունիսի 9-ին կաթողիկոսի բարձր հրամանով միաբանության անդամ դարձած և սարկավագ ձեռնադրված չորս սաների մասին, որոնց թվում հիշատակվում է նաև Սողոմոն Սողոմոնյանի անունը:

«Արարատ», 1890, No 11, էջ 628:

Նոյեմբեր, Վաղարշապատ. - «Արարատ» ամսագրի հերթական համարում հրապարակվում է 1889-90 ուս. տարվա ընթացքում Գևորգյան Ճեմարանում սովորողների «Տեղագրության» ցուցակը, ըստ որի Ճեմարանում Անատոլիայի Քեոթահիա քաղաքից սովորում էր մեկ ուսանող՝ Սողոմոն Սողոմոնյանը:

«Արարատ», 1890, No 11, էջ 632:

1891

Հունվար 28-30, Վաղարշապատ - Գևորգյան Ճեմարանում ծայր են առնում ուսանողական հուզումներ: Մասնագիտական բաժնի և բարձր դասարանի ուսանողները, դադարեցնելով դասերը, դիմում են Կաթողիկոսին և խնդրում են ազատել տեսուչին և վերացնել խստությունները:

Հետևանքը լինում է այն, որ Զ դասարանից հեռացվում են յոթ աշակերտ: Իբրև բողոքի ցույց՝ Ճեմարանից կամովին հեռանում են 39 սովորող: Ա լսարանը, որտեղ սովորում էր Սողոմոն սարկավագ Սողոմոնյանը, դատարկվում է. 10 ուսանողից յոթը լքում են Ճեմարանը:

«Արարատ», 1891, No 11, էջ 619-620:

Հունվար 31, Էջմիածին - Գևորգյան Ճեմարանում հուզումների պատճառով ընդհատվում են դասերը:

«Արարատ», 1891, No 11, էջ 619:

Փետրվար 12, Վաղարշապատ - Գևորգյան Ճեմարանի տեսուչ Նահապետ արքեպիսկոպիտի, դիմելով Կաթողիկոսին, կամովին հրաժարվում է տեսուչի պարտականությունից:

Վահե Երկանյան, Պայքար հայկական նոր դպրոցի համար Անդրկովկասում,
Ե., 1970, էջ 183:

Փետրվար 13-19, Էջմիածին- Ճեմարանի տեսուչ Նահապետ աբեղայի հրաժարականից հետո Ճեմարանում ժամանակավոր կառավարիչ է կարգվում Սարգիս Եպիսկոպոսը:

«Արարատ», 1891, No 11, էջ 619:

Փետրվար 20, Էջմիածին- Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Մակար Ա-ի կոնդակով Ճեմարանում տեսուչ է կարգվում Սարգիս Եպիսկոպոս Գալստյանը:

Նույն կոնդակով ուսուցիչներ Ստեփան Լիսիցյանը և Լևոն Խոջամիրյանը «Ի պատճառս անհանգիստ բնավորությանց...» զրկվում են Ճեմարանում իրենց զբաղեցրած պաշտոններից:

«Արարատ», 1891, No 11, էջ 619:

Վահե Երկանյան, Պայքար հայկական նոր դպրոցի համար Անդրկովկասում,
Ե., 1970, էջ 183:

Մարտ 5, Էջմիածին - Ճեմարանի մասնագիտական բաժնի Ա լսարանի ուսանող Սողոմոն սարկավազ Սողոմոնյանը, Գ լսարանի ուսանող Արշակ Թաշճյանի խոսքի հիման վրա, ձայնագրում և «Արարատ» ամսագրի խմբագրությանն է հանձնում «Ազգային օրհներգ» վերնագրով խմբերգը (ձայնագրված հայկական ձայնանիշերով խառը խմբի համար):

«Արարատ», 1891, No 3, ներդիր, հավելված:

Նույն օրը, Էջմիածին - Գևորգյան Ճեմարանում վերսկսվում և մինչև ապրիլի 13-ը՝ Զատկվա տոները, շարունակվում են խռովության պատճառով ընդհատված դասերը: Ա լսարանը, որտեղ սովորում էր Սողոմոն սարկավազ Սողոմոնյանը, իրենից բացի դասի են գալիս ևս երկու լսարանական: Հեռացված ուսուցիչների փոխարեն հրավիրվում են նորերը:

Ղևոնդ վարդապետի փոխարեն ձայնագրության դասատու է կարգվում Սահակ աբեղա Ամատունին:

«Արարատ», 1891, No 11, էջ 620:

Մարտ, Վաղարշապատ - «Արարատ» ամսագրի հերթական համարում (իբրև հավելված) հրապարակվում է Գևորգյան Ճեմարանի մասնագիտական բաժնի Ա լսարանի ուսանող Սողոմոն սարկավազ Սողոմոնյանի ներդաշնակած «Ազգային օրհներգ» վերնագրով խմբերգը (քառաձայն խառը խմբի համար) հայկական ձայնանիշերով: Խոսքը՝ «Ամեն հայի սրտից բխած» սկսվածքով՝ Գ լսարանի ուսանող Արշակ Թաշճյանի:

Նոտագրած օրինակը՝ տես *Կոմիտաս*, Երկերի ժողովածու, հ. չորրորդ, Ե., 1976, էջ 16-18:

«Արարատ», 1891, No 3, հավելված 8 (ներդիր):

Մարտ 30, Վաղարշապատ - Հետևելով լսարանական բաժնի ուսանողների բողոքի ցույցին, ստանալով համապատասխան վկայական, Ճեմարանից կամովին հե-

ռանում է դպրոցական բաժնի Դ դասարանի աշակերտ Ավետիք Բսահակյանը:

Ալբերտ Մուշեղյան, Ավետիք Բսահակյան վաղ տարիներ, 1875-1898, Ե., 1983, էջ 32:

ՀՀՊԿՊԱ, ֆ. 312, ց. 2, գ. 560, թ. 4:

Ապրիլ 9, Էջմիածին - Ժամանակի ընթացքում իր հավաքած ու ձայնագրած ժողովրդական երգերը (37 երգ), Կոմիտասը «Ձայնագրած ազգային գյուղական երգերի, պարերի հավաքածու» ընդհանուր խորագրով ամփոփում է մի տետրի մեջ: («Հավաքեց և ձայնագրեց Սողոմոն սարկավազ Սողոմոնյան» հավելումով):

ՉԱԳԱԹ, Կոմիտասի ֆ. 318:

Կոմիտաս, Ազգագրական ժող., հ. 2, Ե., 1950, էջ 25-46:

Ապրիլ սկիզբ, Էջմիածին - Գևորգյան Ճեմարանում ավարտվում են 1890-1891 ուսումնական տարվա դասերը: Սկսած 1890 թվականի սեպտեմբերի 6-ից Սողոմոն սարկավազ Սողոմոնյանը սովորում է Գևորգյան Ճեմարանի մասնագիտական բաժնի Ա լսարանում:

Ըստ տեսուչի օգնական պ. Հովհաննես Սաղաթելյանի տեղեկագրում ներկայացրած հաշվետվության՝ 1890-1891 ուսումնական տարվա ընթացքում Ա լսարանում ծրագրված առարկաները դասավանդել են հետևյալ մանկավարժները.

1. Սարգիս Տեր-Գաբրիելյան - Քննաբանություն Սուրբ Գրոց, Եկեղեցական պատմություն:

2. Ստեփան Լիսիցյան - Ռուսաց գրականություն:

3. Կարապետ Կոստանյան - Մատենագիրների ուսումնասիրությունը, Հայոց նոր մատենագրություն:

4. Սեդրակ Մանդինյան - Մանկավարժություն:

5. Հովհաննես Հովհաննիսյան - Ընդհանուր գրականություն:

6. Վարդգես Սուրենյանց - Պատմություն քրիստոնեական արվեստի:

7. Աստվածատուր Պիտանյան - Ֆրանսերեն:

8. Ռուբեն Ռուբինյան - Տաճկերեն:

«Արարատ», 1891, No 11, էջ 616-619:

Ապրիլ 16, Էջմիածին - Մայր Աթոռում յոթանասունութ տարեկան հասակում վախճանվում է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, Ծայրագույն Պատրիարք Մակար Ա Թեղուտցին՝ ծնված 1813 թ. ապրիլ 13-ին, կաթողիկոս՝ 1885 թվականի հուլիսի 18-ից:

«Արարատ», 1891, No 4, էջ 229, No 5, էջ Ա:

Ապրիլ 18, Վաղարշապատ - Ճեմարանի տեսուչ Սարգիս Եպիսկոպոսը, ստանալով տեղապահ Երեմիա արքեպիսկոպոսի համաձայնությունը, մի հայտարարությամբ դիմում է Ճեմարանից հեռացված ուսանողներին և առաջարկում է վերադառնալ: Հրավերը լայն արձագանք է գտնում, և շատերը, այդ թվում նաև Սողոմոն սարկավազի դասընկերները, վերադառնում են:

«Արարատ», 1891, No 8, էջ 452, No 11, էջ 621:

Ապրիլ 21, Թիֆլիս - «Տարագ» պարբերականի հերթական համարում, «Երաժշտություն» ընդհանուր խորագրի տակ, առանց հեղինակային ստորագրության հրա-

պարակվում է քննադատական հոդված՝ ուղղված «Արարատ» ամսագրի վերջին համարում իբրև հավելված լույս տեսած Սողոմոն սարկավազ Սողոմոնյանի ձայնագրած «Ազգային օրհներգ» խմբերգին:

«Արարատ» ամսագրի վերջին համարի հետ - ասված է «Տարագում» - իբրև հավելված ուղարկված է «Ազգային օրհներգ» անունով հայկական ձայնագրությամբ մի երգ: Այդ երգը ինքնըստինքյան մի շատ անհամ եղանակ է, սակայն զարմանում ենք, թե ինչպես մի մարդ, առանց ուսումնասիրելու երաժշտությունը, առանց հասկանալու, թե կոմպոզիտորության համար պետք է սովորած լինել ձայնական երաժշտության բոլոր կանոնները, թույլ է տալիս իրան չորս ձայնով մի խմբերգ հորինել, հետո ձայները զիլ, բարձր, սոսկ, բամբ անուններով բաժանել, առանց պահպանելու ամենաչնչին կանոնն անգամ:

«Տարագ», 1891, No 15, էջ 226:

Ապրիլ 21-22, Էջմիածին - Մայր Տաճարում տեղի է ունենում Մակար Ա Կաթողիկոսի թաղման կարգը: Արարողությանը մասնակցում է Մայր Աթոռի երգեցիկ խումբը [երգչախմբի մեջ էր նաև Սողոմոն սարկավազ Սողոմոնյանը]:

«Արարատ», 1891, No 4, էջ Ա-Է:

Մայիս 15, Էջմիածին - Տեղի է ունենում Գևորգյան Ճեմարանի ուսումնական խորհրդի ԺԲ նիստը: Հովհաննես Հովհաննիսյանի, Վարդգես Սուրենյանցի և այլոց մասնակցությամբ Ճեմարանի տեսուչը ամփոփում է տարեկան քննությունների արդյունքները: Ժողովի արձանագրությանը կցված է փոխադրվողների և մնացողների ցուցակները: «Յուսանողաց մնացելոց առաջնոյ լսարանի» ցանկում 3-րդ համարի դիմաց գրված է Սողոմոն Սողոմոնյանի անունը:

ՀՀՊԿՊԱ, ֆ. 312, թղթ. 26, վավ. 277, թ. 16:

Մայիս երկրորդ կես, հունիս սկիզբ, Էջմիածին - Նորընտիր տեսուչ Սարգիս Եպիսկոպոսը Ճեմարանում զբաղեցրած պաշտոնից ազատում է ուսուցիչներ Նիկողայոս Քարամյանին, Հովհաննես Հովհաննիսյանին, Վարդգես Սուրենյանցին և Գևորգ Տեր-Բարդուղիմեոսյանին:

Ազատված ուսուցիչների փոխարեն հրավիրվում են Ստեփան Կանայանը, Հովհաննջանյանը, Լևոն Մանվելյանը, Հովհաննես Սաղաթելյանը, Սահակ աբեղա Ամատունին և այլք:

«Արարատ», 1891, No 11, էջ 620-621:

Հունիսի 13 - հուլիսի 6, Վաղարշապատ - Էջմիածնի մատենադարանում հետազոտություն կատարող հայագետ Անտուան Մեյեն իր զարմուհուն Փարիզ հղած նամակում հաղորդում է հետևյալը. «Միակ մարդը,- գրում է նա,- որ գիտե վանքի երգեհոնի վրա նվագել, քսանմեկ տարեկան [մի] երիտասարդ սարկավազ է» [խոսքը վերաբերում է Բ լսարանի ուսանող Սողոմոն սարկավազ Սողոմոնյանին]:

Անտուան Մեյե, Հայագիտական ուսումնասիրություններ, Ե., 1978, էջ 759-760:

Օգոստոս 23, Էջմիածին,-- Սողոմոն Սողոմոնյանի ավագ սարկավազ ձեռնադրելու իրողությունը 1890 թվականի հունիսի 9-ին Սարգիս Եպիսկոպոս Տեր-Գասպարյանի կողմից գրանցվում է «Ձեռնադրեալ անձաց» ցուցակի մեջ, ստորագրվում

է Սինոդի անդամ Արիստակես եպիսկոպոսի կողմից ու վավերացվում «դրոշմամբ արքունի կնքո»:

ՉԱԳԱԹ, Կոմիտասի ֆ. 61:

Սեպտեմբեր 9, Էջմիածին - Գևորգյան ճեմարանում սկսվում են 1891-92 ուսումնական տարվա դասերը: [Սողոմոն ավագ սարկավագ Սողոմոնյանը սովորում էր ճեմարանի Բ լսարանում]:

«Արարատ», 1892, No 10, էջ 909:

Սեպտեմբերի 28, Վաղարշապատ - Գևորգ Դ Կաթողիկոսի անվանակոչության օրը պատարագից ու հոգեհանգստյան արարողությունից հետո ճեմարանի սրահում միաբանության անդամների, ուսուցչական կազմի և ճեմարանական սաների ներկայությամբ տեղի է ունենում Գևորգյան ճեմարանի հիմնադրման տասնյոթերորդ տարեդարձին նվիրված տոնական հանդեսը:

Հանդեսը բացում է ճեմարանի տեսուչ Սարգիս եպիսկոպոս Գալստյանը: Շաբականների կատարումով հանդես է գալիս ճեմարանի երգչախումբը՝ Սողոմոն ավագ սարկավագ Սողոմոնյանի մասնակցությամբ:

«Արարատ», 1891, No 11, էջ 606:

Նոյն օրը, նույն տեղում - Տեսուչի օգնական Հովհաննես Սաղաթելյանը տալիս է անցած 1890-1891 ուս. տարվա հաշվետվությունը և հրապարակում է «Տեղեկագիրը»:

Նոյն տեղում, էջ 610, 620:

Նոյն օրը, նույն տեղում - Ընդհանուր գրականության և ռուսաց լեզվի ուսուցիչ Լևոն Մանվելյանը հանդեսի մասնակիցների համար կարդում է բանախոսություն «Գիտության դերն ու նշանակությունը» թեմայով:

Նոյն տեղում, էջ 622-624:

Նոյն օրը, երեկոյան - Ճեմարանի բակում, լույսերի առատության մեջ, տեղի է ունենում հրավառություն: «Երեկոն,- ասված է «Արարատ» ամսագրում,- կենդանացավ, երբ մի կողմից ճեմարանի երգեցիկ խումբը [մասնակիցների մեջ էր նաև Սողոմոն ավագ սարկավագ Սողոմոնյանը], մյուս կողմից աշակերտներից կազմված նոր նվագախումբը փոփոխաբար սկսեցին երգել ու նվագել:

Նոյն տեղում, էջ 626:

Հոկտեմբեր 13, Էջմիածին - Սողոմոն ավագ սարկավագ Սողոմոնյանը Գևորգյան ճեմարանի ծառա մշեցի Մուշեղից ձայնագրում է «Մշեցոց բինգյուրը» վերնագրով երգը:

Հակոբ Հովհաննիսյանի «Ազգային երգարան» (ձեռագիր), ՉԱԳԱԹ, ֆ. 24, էջ 283:

Կոմիտաս, Ազգագրական ժող., հ. 2, Ե., 1950, էջ 46, 126:

Նոյեմբեր 21, Վաղարշապատ - Ժամանակին ճեմարանից կամովին հեռացած Ավետիք Բսահակյանը նորից վերադառնում է ճեմարան:

ՀՀԴԿՊԱ, ֆ. 312, ց. 2, գ. 560:

Ալբերտ Մուշեղյան, Ավետիք Բասակյան վաղ տարիներ, 1875-1898, Ե., 1983, էջ 36:

Նոյեմբեր, Վաղարշապատ - «Արարատ» ամսագրի հերթական համարում հրապարակվում է 1890-1891 ուս. տարվա ընթացքում Գևորգյան Ճեմարանում սովորողների «Բնակության տեղի» ցուցակը: Ըստ այդ գրառման՝ Ճեմարանում Անատոլիայի Քեոթահիա քաղաքից սովորում էր մեկ աշակերտ՝ Սողոմոն ավագ սարկավագ Սողոմոնյանը:

«Արարատ», 1891, No 11, էջ 615:

Դեկտեմբեր 29, Էջմիածին- Սովորողների ուժերով Ճեմարանում ներկայացվում է Հ. Պարոնյանի «Մեծապատիվ մուրացկաններ» կատակերգությունը:

Ավ. Բասակյան, Հիշատակարան, Ե., 1977, էջ 27:

1892

Հունվար 3, Էջմիածին - Լսարանցի ուսանողները, Լևոն Մանվելյանի ղեկավարությամբ, ներկայացնում են «Տարտյուֆ» կոմեդիան:

Ավ. Բասակյան, Հիշատակարան, Ե., 1977, էջ 30:

Փետրվար 20, Էջմիածին - Կոմիտասը «Հիշատակարան» խորագրով մի տետրի մեջ է ամփոփում Էջմիածնի մատենադարանի ձեռագրերից խազագրության, մանրուսման ու երաժշտության վերաբերյալ իր քաղած նյութերն ու կատարած գրառումները:

ՉԱԳԱԹ, Կոմիտասի ֆ. 652:

Ապրիլ 25, Էջմիածին - Գևորգյան Ճեմարանում ավարտվում են 1891-1892 ուսումնական տարվա դասերը և սկսվում են տարեվերջյան քննությունները: Այդ ընթացքում Սողոմոն Սողոմոնյանը սովորում էր Ճեմարանի մասնագիտական բաժնի Բ լսարանում:

Ըստ տեսուչի օգնական Սաղաթեյանի ներկայացրած հաշվետվության՝ 1891-1892 ուսումնական տարվա ընթացքում Ճեմարանի Բ լսարանում ծրագրված առարկաները դասավանդել են հետևյալ մանկավարժները.

1. Սարգիս Տեր-Գաբրիելյան - Քննաբանություն Ս. Գրոց և եկեղեցական պատմություն:
2. Լևոն Մանվելյան - Ընդհանուր գրականություն:
3. Հովհաննես Սաղաթեյան - Ռուսաց գրականություն:
4. Կարապետ Կոստանյան - Հայոց մատենագիտություն և եկեղեցական պատմություն:
5. Սեդրակ Մանդինյան - Հոգեբանություն:
6. Աստվածատուր Պիտանյան - Ֆրանսերեն:

«Արարատ», 1892, No 10, էջ 909-911:

[Ապրիլ], Էջմիածին- Սարգիս եպիսկոպոս Գալստյանի փոխարեն Գևորգյան

Ճեմարանում տեսուչ է կարգվում Արիստակես եպիսկոպոս Սեդրակյանը:

«Արարատ», 1892, No 7, էջ 678, No 8, էջ 772:

Մայիս [1-4], Էջմիածին - Կոմիտասը դիմում է Ճեմարանի վարչությանը՝ ծննդավայր գնալու թույլտվություն ստանալու և այդ առիթով առաջիկա քննություններից ազատվելու համար:

Ճեմարանի վարչությունը, հանձինս Արիստակես Սեդրակյանի, ստանալով Կոմիտասի խնդրագիրը, պատվիրում է նրան դիմել քննությանը ենթակա առարկաների դասատուներին, վերցնել նրանցից գրավոր կարծիք արձակուրդի ընթացքում ծննդավայր գնալու, ինչպես նաև այդ առիթով նրան քննություններից ազատելու հնարավորության վերաբերյալ:

«Տեղեկագիր», ԳԱ, No 9, էջ 103:

Մայիս 6, Էջմիածին - Քեոթահիա մեկնելու կապակցությամբ Սողոմոն Սողոմոնյանը Ճեմարանի վարչությունից հետ է ստանում իր անցաթուղթը (անձնագիրը): Այս առիթով նա վարչությանն է հանձնում հետևյալ գրությունը. «Հայրենիք գնալիս ետ ստացա անցաթուղթս»:

Գր. Հարությունյան, Կոմիտասի կյանքն ու գործունեությունը նորահայտ վավերագրերի լույսի տակ, «Բանբեր Հայաստանի արխիվների», Ե., 1966, No 2, էջ 152:

ՀՀՊԿՊԱ, ֆ. 312, թղթ. 3, վավ. 47, թ. 2:

Մայիս 7, Էջմիածին - Գևորգյան Ճեմարանի քննաբանություն Ս. Գրոց և եկեղեցական պատմության ուսուցիչ Սարգիս Տեր-Գաբրիելյանը Կոմիտասին Քեոթահիա գնալու առիթով իր առարկայի քննությունից ազատելու վերաբերյալ տեսուչ Ա. Սեդրակյանի բանավոր հարցմանը տվել է հետևյալ գրավոր պատասխանը. «Շնորհունակ Սողոմոն սարկավազը պատմելով ինձ, թե Ձերդ սրբազնությունը կարող է միայն այն ժամանակ թույլ տալ գնալ հայրենիք, երբ որ ուսուցիչները նրան քննությունից կազատեն, ուստի ես իմ կողմից ոչինչ արգելք չեմ դնում, քանի որ նա բարեխղճաբար պարապել է ամբողջ տարվա ընթացքում, միևնույն ժամանակ աչքի առաջ ունենալով նորա այն հանգամանքը, որ մոտ տասն տարի հայրենիք չի գնացել և այժմ հարմար դեպքից օգուտ քաղելով գնում է...»:

ՀՀՊԿՊԱ, ֆ. 312, թղթ. 3, վավ. 47, թ. 12:

Նույն օրը, Էջմիածին - Գևորգյան Ճեմարանի ֆրանսերենի ուսուցիչ Աստվածատուր Պիտանյանը Կոմիտասին իր առարկայի քննությունից ազատելու վերաբերյալ տեսուչ Արիստակես Սեդրակյանի հարցմանը տվել է հետևյալ գրավոր պատասխանը. «Շնորհունակ Սողոմոն սարկավազը ինձ հայտնում է, որ Ձերդ սրբազնությունը կցանկանար իմանալ, թե արդյոք հնարավոր է ազատել նորան մերձակա քննություններից, որպեսզի կարողանա ավելի շուտ գնալ իր հայրենիքը: Ինչ որ վերաբերվում է ինձ՝ ես աչքի առաջ ունենալով նրա անպայման բարեխիղճ վերաբերմունքը դեպի գործը տարվա ընթացքում, հնարավոր եմ գտնում ազատել նրան իմ առարկայի քննությունից և փոխադրված համարել Գ լսարան:

ՀՀՊԿՊԱ, ֆ. 312, թղթ. 3, վավ. 47, թ. 11-54:

Նույն օրը, Էջմիածին - Գևորգյան Ճեմարանի հոգեբանության ուսուցիչ Սեդրակ

Մանդինյանը Կոմիտասին ծննդավայր գնալու առիթով իր առարկայի քննությունից ազատելու վերաբերյալ տեսուչ Արիստակես Սեդրակյանի բանավոր հարցմանը տվել է հետևյալ գրավոր պատասխանը. «Շնորհունակ Սողոմոն սարկավազը Ձեր պատվիրանոք, պատմեց ինձ յուր ուղևորվելու հանգամանքները և հարցնում է իմ կարծիքը նորան թույլ տալու հնարավորության մասին:

Այդպիսի դեպքեր պատահել են Ճեմարանում, որովհետև խնդրողը իմ առարկայից բարեխղճությամբ է պարապել հընթացս ուսման, ես կարող եմ ազատել նորան քննությունից»:

«Տեղեկագիր», ԳԱ, 1956, No 9, էջ 103:

Նույն օրը, Էջմիածին - Գևորգյան Ճեմարանի ռուսաց գրականության ուսուցիչ Հովհաննես Սաղաթեյանը Կոմիտասին Քեոթահիա գնալու առիթով իր առարկայի քննությունից ազատելու վերաբերյալ Ճեմարանի տեսուչ Արիստակես Սեդրակյանի բանավոր հարցմանը տվել է հետևյալ գրավոր պատասխանը. «Ես իմ կողմից հակառակ չեմ Սողոմոն սարկավազի առանց քննության տարեկան թվանշանների հիման վրա փոխադրել 4-րդ լսարան» (պետք է լինի 3-րդ լսարան: Խ. Ս.):

ՀՀՊԿՊԱ, ֆ. 312, թղթ. 3, վավ. 47, թ. 8:

Մայիս [7-8], Էջմիածին - Գևորգյանի Ճեմարանի ընդհանուր գրականության ուսուցիչ Լևոն Մանվելյանը Կոմիտասին ծննդավայր գնալու առիթով իր դասավանդած առարկայի քննությունից ազատելու վերաբերյալ տեսուչ Արիստակես Սեդրակյանի բանավոր հարցմանը տվել է հետևյալ գրավոր պատասխանը. «Այժմ առաջ ունենալով, որ սարկավազ Սողոմոնյանը բարեխղճությամբ հետևել է իմ առարկայի դասընթացին, և այն բացառիկ հարգանքը, որի շնորհիվ նորա քննությունից ազատվելը կարևոր կարելի է համարել, իմ առարկայի վերաբերյալ նրան արգելք չեմ տեսնում»:

«Տեղեկագիր», ԳԱ, 1956, No 9, էջ 103:

ՀՀՊԿՊԱ, ֆ. 312, թղթ. 3, վավ. 47, թ. 10:

Մայիս [8-15], Վաղարշապատ - Կոմիտասը դուրս գալով Էջմիածնից՝ Թիֆլիս-Բաթում-Կ. Պոլիս ուղեգծով մեկնում է Քեոթահիա:

Մայիս [15-20] Կ. Պոլիս - Քեոթահիա մեկնող Սողոմոն սարկավազը Կ. Պոլսում այցելում է Մաղաթիա արքեպս. Օրմանյանին:

«Էջմիածին», 1966, No 1, էջ 51:

Մայիս [20-31], Քեոթահիա - Տասնմեկամյա բացակայությունից հետո Կոմիտասը գալիս է իր ծննդավայրը: «Երբ վերադառնում է Քեոթահիա,- պատմում է ականատեսներից մեկը,- ողջագուրվում է իր հարազատների հետ և ապա մտնում է իր հայրենական սենյակը ու սկսում է լուռ և գլխիկոր շոշափել ու փայփայել պատերն ու լուսամուտները և հետո մատների մեջ գուրգուրանքով սեղմել այն փոքրիկ գամը, որից իր սիրասուն մոր կենդանագիրն է կախված եղել տասնհինգ տարի առաջ»:

«Էջմիածին», 1950, No 2-3, էջ 22:

Մայիս, Քեոթահիա - Ծննդավայրում գտնվող Սողոմոն ավագ սարկավազ Սողոմոնյանը այցելում է տեղի «Ազգային վարժարան», ուր 1876 թվականից մինչև 1880

թվականը սովորել էր նա: «Մրահ մտնելիս,- պատմել է նրա հայրենակից Սահակ Երեմյանը,- նա բնագդական մղումով վագում է դեպի ձախ անկյունը և ծալապատիկ նստում է փոշոտ ու կեղտոտ տախտակամածի վրա, վճռապես մերժելով խուճապահար թաղականների խնդրանքը՝ թիկնաթոռի վրա նստելու...

«Տարիներ առաջ - ասում է նա,- ոչ ոք չգուրգուրաց իմ վրա՝ երբ ես նստում էի ճիշտ այստեղ, առանց բազմոցի, մինչ ուրիշները գույգ բազմոցների վրա էին նստում: Ես երկու անգամ ծանր հիվանդացել եմ այստեղ: Այժմ թույլ տվեք ինձ իմ հոժար կամքով նստելու ու հիշելու իմ անցյալ դժբախտ օրերը և այս չոր տախտակները»:

«Էջմիածին», 1950, No 2-3, էջ 22:

Մայիս երկրորդ կես, Քեոթահիա - Ծննդավայրում գտնվող Սողոմոն սարկավազը այցելում է այն դպրոցը, որտեղ ստացել էր իր նախնական կրթությունը. «Կրոնավոր տարագով մեր դպրոցի սրահեն ներս մտավ դեղին մորուքով, սիրուն, աշխույժ ժպտադեմ երիտասարդը: Մենք,- շարունակում է կրտսեր դպրոցական Կարո Ուշագլյանը,- փոքրիկ մանուկներս... իրար անցանք»:

«Էջմիածին», 1966, No 1, էջ 51:

«Արևմուտք», Փարիզ, 1946, No 6 , էջ 7:

[Մայիս-հունիս], Քեոթահիա - Ծննդավայրում գտնվող Սողոմոն սարկավազը տեղի Ս. Թադևոս եկեղեցում մասնակցում է կրոնական արարողություններին, երգում է պատարագների և ժամասացությունների ընթացքում, կարդում է Ավետարան և այլն...

Նույն տեղում:

Նույն շրջանում, Քեոթահիա - Ընտանեկան հյուրնկալությունների ժամանակ կատարում է «Ազգային ու կրոնական» երգեր, այդ թվում նաև Թադևոս Առաքյալին նվիրված շարականը:

Նույն տեղում:

[Մայիս-հուլիս], Քեոթահիա - Ծննդավայրում Սողոմոն ավագ սարկավագ Սողոմոնյանը իր ազգականներ Հարություն աղա, Կյուլինե և Զմրուխտ Սողոմոնյաններին, ինչպես նաև համագյուղացիներ Խաչիկ Էֆենդի Պալանայանին, Շեքերճի Թորոս աղային, Հարություն Հայրապետյանին, Ներսես Էֆ. Գրիգորյանին, դատախազ՝ Ահմեդ Էֆ., Մարտիրոս Էֆ. Վարպետյանին, Թագուհի Խտրյանին, Հարություն Էֆ. Հեքիմյանին, տիկին Քառուլիներին, Մարիամ Խտրյանին, Արմենակ Էֆ. Տիրունիին, Մարիամ Հայրապետյանին և լուսանկարիչ Մատթեոս Փափազյանին երգել տալով ձայնագրում է ինչպես իր ծնողների, այնպես էլ ուրիշների հորինած շուրջ յոթ տասնյակի հասնող թուրքերեն երգեր:

ՉԱԳԱԹ, Կոմիտասի ֆ. 352:

Հունիս - հուլիս, Քեոթահիա - Կոմիտասը երգի դաս է տալիս Զարուհի Միմիթյանին և նրա քրոջը: «Ես երբևէ չէի երևակայած - գրում է հետագայում Զարուհի Միմիթյանը - որ օր մը մեր փոքրիկ քաղաքի երբեմնի այս որբ պատանին ոչ թե միայն

իր ծննդավայրին, այլ ամբողջ հայ ժողովրդի պարծանքը պիտի ըլլար և պիտի հիացներ աշխարհն իր տաղանդով»:

«Էջմիածին», 1950, No 2-3, էջ 20:

Օգոստոս 21, Քեոթսահիա - Ծննդավայրում հանգստացող ու ապաքինվող Սողոմոն ավագ սարկավագ Սողոմոնյանը դեռևս փետրվարին (1892) Էջմիածնում հայկական միջնադարյան ձեռագրերում և մանրամասն գրքերում եղած հոգևոր երգերը, ինչպես նաև առանձին անձանց կատարումները սկսում է հավաքել հատուկ «Հոգևոր եղանակներ» վերնագրով տետրերի մեջ: Իր հետ ծննդավայր տանելով այդ գրառումները՝ Սողոմոն սարկավագը սկսում է այդ երգերը ամփոփել առանձին ժողովածուների մեջ: Այդ ժողովածուներից մեկը բաղկացած է 8 թերթից և պարունակում է 15 միավոր:

ՉԱԳԱԹ, Կոմիտասի ֆ. 337:

Օգոստոս 24, Քեոթսահիա - Ծննդավայրում հանգստացող Սողոմոն սարկավագ Սողոմոնյանը ժամանակ է գտնում և գրառում է «Հոգևոր եղանակների մի այլ՝ 10 միավորից բաղկացած ժողովածու»:

ՉԱԳԱԹ, Կոմիտասի ֆ., No 337:

«Լրաբեր», 1990, No 2, էջ 53, 73:

Հունիս - օգոստոս, Քեոթսահիա - Ծննդավայր եկած Կոմիտասը ականջալուր է դառնում, որ իր հոր և մոր «...տաճիկ լեզվով և եղանակներով հորինած երգերը... դեռ երգում են մեծ հիացմունքով... քաղաքի ծերերը»:

ՉԱԳԱԹ, Կոմիտասի ֆ. 352:

Սեպտեմբեր սկիզբ, Էջմիածին - Հուսիկ սարկավագ Զոհրաբյանը Պոլսո Պատրիարք Խորեն արքեպիսկոպոսի անունով 50 ռուբլի փող է ուղարկում Կոմիտասին հանձնելու համար:

«Քուլիս», Կ. Պոլիս, 1980, No 793, էջ 6:

Սեպտեմբեր 14, Էջմիածին - Մայր Աթոռի միաբան Հուսիկ սարկավագ Զոհրաբյանը նամակ է գրում Պոլսո Պատրիարք Խորեն արքեպիսկոպոսին. «Սրանից մի քանի օր առաջ, - ասված է նամակում, - Ձերդ բարձր սրբազանության անունով ուղարկել եմ 50 ռուբլի փող, որ պետք է հասնի այժմ Կուսինայում գտնվող Ս. Էջմիածնի միաբան շնորհունակ Սողոմոն սարկավագ Սողոմոնյանին իբրև ճանապարհածախս նրան սրբավայր վերադառնալու համար:

... Գրելով այս նամակս՝ դիմում եմ ձեր հայրական անբավ ներողամտության և ամենախոնարհաբար խնդրում հասցնել հիշյալ փողը Սողոմոն սարկավագին»:

«Քուլիս», Կ. Պոլիս, 1980, No 793, էջ 6:

Հոկտեմբեր սկիզբ, Էջմիածին - Տեսուչ Արիստակես Սեդրակյանի հրավերով Գևորգյան Ճեմարանում երգեցողության ուսուցիչ է կարգվում կոմպոզիտոր Կարա-Մուրզան:

Կարա-Մուրզան Ճեմարանում ընթացք է տալիս երաժշտական տեսության և եվրոպական նոտագրության ուսուցմանը: Իր առաջ խնդիր է դնում դպրոցների հա-

մար պատրաստել ձայնագրագետ ուսուցիչներ ու խմբավորումներ, որոնք կարողանան առաջ մղել եկեղեցական երաժշտության ուսուցումը: Կազմում է 150 հոգուց բաղկացած երգչախումբ և արմատավորում է բազմաձայնության սկզբունքը: Երգչախմբի միջոցով իրականացնում է իր քառաձայն պատարագի կատարումը և կիրակի օրերին քառաձայնը հնչեցնում է Մայր տաճարում:

Մուրադյան Մ. Հ., Քրիստափոր Կարա-Մուրզան և բազմաձայնության արմատավորումը հայ երաժշտության մեջ, Ե., 1956, էջ 101-102:

Հոկտեմբեր 20, Կ. Պոլիս - Սողոմոն ավագ սարկավագ Սողոմոնյանը նամակ է գրում Մեծապատիվ Չոպանյան էֆենդուն: «Երեքշաբթի օրը,- գրում է նա,- եկանք մեր 50 ռուբլին ստանալու, որ Էջմիածնեն եկած էր իմ՝ Սողոմոն սարկավագիս անունով: Ժամը 7 1/2-են մինչ 11 1/2 սպասեցինք և մեր ստակներու մասին ոչ մի տեղեկություն չունինք և այդպես վերադարձանք մեր օթևանը Իմամ Ալի խան և որովհետև սրբազան Պատրիարք հայրը հրամայած էր տալ, այժմ սենեկապետ Ավետիս աղային հանձնեցեք, վասնզի ես տկարությանս պատճառով չեմ կարող գալ:

Սողոմոն ա. ս. Սողոմոնյան Միաբան Մ. Ա. Ս. Էջմիածին:

«Քուլիս», Կ. Պոլիս, 1980, No 793, էջ 7:

Հոկտեմբեր 22, Կ. Պոլիս - Սողոմոնի հանձնարարությամբ Չոպանյան էֆենդին ստանալով հիշյալ գումարը՝ հանձնում է Իմամ Ալի խանի սենեկապետ Ավետիս Պետրոսյանին: Վերջինս «գրության տակ (խոսքը Կոմիտասի հանձնարարական նամակի մասին է - Խ. Ս.) գանձած ըլլալը հայտնում է»:

Հովսեփ Ճանիկյանը իբրև վկա այդ գրություն նամակի տակ դնում է իր ստորագրությունը:

Նույն տեղում:

Հոկտեմբեր, Կ. Պոլիս - Կոմիտասը հանդիպում է «Հնությունք Ակնա» գրքի հեղինակ Հովսեփ Ճանիկյանի հետ: «Ակնա ժողովրդական հայերեն երգերու եղանակները անկորուստ մնալու համար» վերջինս դրանցից 8-10 երգ կատարում է Սողոմոն Սողոմոնյանի համար: Կոմիտասը հայկական ձայնախազերով գրի է առնում այդ երգերը:

Հովսեփ Ճանիկյան, Հնությունք Ակնա, Թիֆլիս, 1895, էջ 502:

Հոկտեմբեր, Վաղարշապատ - «Արարատ» ամսագրի հերթական համարում հրապարակվում է 1891-1892 ուս. տարվա ընթացքում Ճեմարանում սովորողների «Բնականության տեղի» ցուցակը:

Ըստ ցուցակում եղած գրառման՝ Ճեմարանում 1891/1892 ուս. տարվա ընթացքում Անատոլիայի Քեթթահիա քաղաքից սովորել է մեկ աշակերտ՝ Սողոմոն սարկավագ Սողոմոնյանը:

«Արարատ», 1892, No 10, էջ 908:

[Հոկտեմբեր վերջ], Կ. Պոլիս - Քեթթահիայից Կ. Պոլսում հանգրվանած և Վաղարշապատ մեկնող Սողոմոն սարկավագ Սողոմոնյանը հյուրընկալվում է «Հայրենիք» լրագրի խմբագրապետ Արփիար Արփիարյանի մոտ:

Զրույցի ընթացքում Սողոմոնը Արփիարյանին ծանոթացնում է իր ծրագրերին,

հայտնում է նրան, որ Արարատի, Շիրակի, Սուրմալուի ու Ապարանի գավառներից հավաքել ու խազագրել է շուրջ 200 երգ: Զրույցից հայտնի է դառնում, որ Սողոմոն Սողոմոնյանը ձեռք է բերել խազագրերի բավականին մեծ քանակություն և հայտնաբերել է եղանակների 128 անուն:

Արփիարյանի խնդրանքով Սողոմոն սարկավազը նրա համար կատարում է «Տըվել եմ, կելնեմ սարը» երգը: «Եղանակը,- գրում է Արփիարյանը, անդրադառնալով Սողոմոնի երգին,- տխուր բան մը ուներ իր մեջ»:

«Հայրենիք», Կ. Պոլիս, 1892, No 309:

Նույն շրջանում, Կ. Պոլիս - Առողջական վիճակը վերականգնելու համար ծննդավայր մեկնած Սողոմոն ավագ սարկավազ Սողոմոնյանը «Պոլսեն անցնելով» մեկնում է Վաղարշապատ:

Նույն տեղում:

[Նոյեմբեր, առաջին կես], Վաղարշապատ - Ապաքինման նպատակով Քեթթահիա մեկնած Սողոմոն Սողոմոնյանը վերադառնում է Վաղարշապատ:

Գևորգյան Ճեմարանի երգեցողության նորընտիր դասատու և երգչախմբի խմբավար Կարա-Սուրբան Սողոմոն սարկավազին ներառում է իր ղեկավարած երգչախմբի կազմում և նրան է հանձնարարում մեներգերի կատարումը: «... Ուսանողների թվում էր,- գրում է երաժշտագետ Մաթևոս Մուրադյանը,- նաև երիտասարդ Կոմիտասը, որ գտնվում էր Ճեմարանի վերջին լսարանում: Կարա-Սուրբան առանձնակի ուշադրություն է դարձնում նրա վրա, որովհետև նա Ճեմարանի ամենաաչքի ընկնող ուսանողն էր և օժտված էր արտակարգ երաժշտական ընդունակություններով:

Սուրադյան Մ. Հ., Քրիստափոր Կարա-Սուրբան և բազմաձայնության արմատավորումը հայ երաժշտության մեջ, Ե., 1956, էջ 101:

Նոյեմբեր 15, Էջմիածին - Սողոմոն Սողոմոնյանը Քեթթահիայում իր հավաքած ու ձայնագրած թուրքերեն երգերը (որոնց մի մասը տաճիկ լեզվով ու եղանակով, հորինել ու երգել են նրա ծնողները) վերադարձից հետո ի մի է բերում և մաքրագիր տարբերակը ամփոփում է «Արևելյան թրքական եղանակներ» ընդհանուր խորագիրը կրող տետրակի մեջ: (Տեսում գետեղված է 66 երգ, ձայնագրումը կատարված է հայկական ձայնանիշերով, խոսքը՝ հայատառ թուրքերեն): Տետրակի վերջում՝ էջ 137 կան գրառումներ [«Վարդան»] օպերայի վերաբերյալ:

ՉԱԳԱԹ, Կոմիտասի ֆ. 352, էջ 1-75, 137:

Նոյեմբեր 21, Կ. Պոլիս - «Հայրենիք» օրաթերթի հերթական համարում Հրազդան ստորագրությամբ հրապարակվում է Արփիար Արփիարյանի Կոմիտասի հետ ունեցած հանդիպմանն ու զրույցին վերաբերող «Սողոմոն սարկավազ» խորագրով հոդվածը:

Արփիարյանը բարձր է գնահատում երիտասարդ սարկավազի ձեռքբերումները: «Հին երգերու հետքերը գտնել - գրում է նա,- նախնիներու բանաստեղծությունները հավաքել ոչ թե միայն խոսքերովն, այլ եղանակներովը, նորերն ալ անոնց մեջ խառնել ու տոհմային ժողովրդական երգերու հավաքածու մը մեզ տալ. ահա ինչ որ այդ

երիտասարդ սարկավազը իրեն կետ նպատակ դրած էր»:

Ընդառաջելով Արփիարյանի խնդրանքին՝ Կոմիտասը նրա համար երգում է.

Տըվել եմ կելնիմ սար,

Հապրպան, օյ, օյ,

Չըգտա ֆիտան յարը,

Հապրպան, օյ, օյ:

«Հայրենի», Կ. Պոլիս, 1892, No 309

Նոյեմբեր դեկտեմբեր, Վաղարշապատ - Մայր Աթոռում կիրակի և տոն օրերի ընթացքում տեղի էր ունենում Կարա-Մուրզայի հեղինակած Պատարագի արարողակարգը:

Պատարագը իրականացվում էր Կարա-Մուրզայի ղեկավարած քառաձայն երգչախմբի միջոցով, որտեղ մեներգերը կատարում էր Սողոմոն ավագ սարկավագ Սողոմոնյանը:

Մուրադյան Մ. Հ., Քրիստափոր Կարա-Մուրզան և բազմաձայնության արմատավորումը հայ երաժշտության մեջ, Ե., 1956, էջ 102:

Դեկտեմբեր 15, Էջմիածին - Տեղի է ունենում Գևորգյան Ճեմարանի ուսումնական խորհրդի Զ նիստը: Ուսուցիչ Սարգիս Տեր-Գաբրիելյանը ժողովի քննարկմանն է ներկայացնում ավարտական լսարանի ուսանողների շարադրության թեմաները: Ժողովի հավանությանն է արժանանում նաև «Շնորհալին, նրա դարը և նորա ժամանակ հուզված կրոնական խնդիրները» թեման, որն ավելի ուշ իբրև ավարտական շարադրություն հանձնարարվում է Սողոմոն Սողոմոնյանին:

ՀՀՊԿՊԱ, ֆ. 312, թղթ. 26, վավ. 264:

«Տեղեկագիր» Ե., 1953, No 6 - 83:

1893

[Հունվարի վերջ-փետրվարի սկիզբ], Վաղարշապատ - Սողոմոն ավագ սարկավագ Սողոմոնյանը հոգևոր զգեստով նկարվում է լուսանկարիչ Փեշումալճյանի մոտ:

Արտատպությունը տես «Կյանք և արվեստ», տարեգիրք, Փարիզ, 1936, No 6, էջ 146:

Փետրվար 5, Վաղարշապատ - Սողոմոն Սողոմոնյանը իր (հոգևոր զգեստով) լուսանկարը «Որդիական անմոռաց սիրով» մակագրությամբ ուղարկում է Քեոթահիա՝ իր հորաքույր Զմրուխտին:

Լուսանկարի շրջերեսում նա Զմրուխտին է նվիրում հետևյալ Ձոներ.

Թե խորն ու անանց սարեր ու ձորեր,

Կատղած, փրփրած և անծիր ծովեր,

Պատնեշ մը կանգնեն իբրև հսկա կամ քաջ

Դարձյալ ես անահ կը սուրամ առաջ,

Ժպիտն երեսիս

Կրկին կտեսնես:

Թեոդիկ, Ամենուն տարեցույց, Կ. Պոլիս, 1924, էջ 305:

Նույն օրը, Վաղարշապատ - Կոմիտասը իր լուսանկարը «...Բարեկամական քաղցր սիրով և անհուն բերկրառիթ հիշատակներով» մակագրությամբ ուղարկում է Քեոթահիա Կարապետ Պոյաջանին:

Նկարի շրջերեսում նրան է նվիրում հետևյալ քառատողը:

Թանկ է ինձ համար, անկեղծ բարեկամ
Սորա սուրբ սերն է սրտումս անթառամ.
Ինձ բաղդ ու ալիք թող անդունդ ձգեն,
Սակայն, իմ սրտին ազդել կարող չեն:

«Կյանք և արվեստ», տարեգիրք, Փարիզ, 1936, No 6, էջ 146-147:

Թեոդիկ, Ամենուն տարեցույց, Կ. Պոլիս, 1924, էջ 306:

Մարտ 24, Էջմիածին - Սողոմոն Սողոմոնյանը ժամանակի ընթացքում Ճեմարանի աշակերտներից լսած ու ձայնագրած երգերը «Հոգևոր եղանակներ» ընդհանուր խորագրով ամփոփում է մեկ տետրի մեջ և նախապատրաստում է տպագրության (ընդամենը 15 երգ):

ՉԱԳԱԹ, Կոմիտասի ֆ. No 332:

«Կոմիտասական», ժող. հ. 2, Ե., 1981, էջ 83-84:

«Էջմիածին», 1970, No 2, էջ 34, No 4, էջ 36, No 6-7, էջ 72, տրված են այդ երգերի նոտագրված տարբերակները:

Ապրիլ 25, Էջմիածին - Գևորգյան Ճեմարանի լսարանական բաժնի վերջին կուրսի ուսանող Սողոմոն Սողոմոնյանը ուսումնական խորհրդին է ներկայացնում «Շնորհալին, նորա դարը և նորա ժամանակ հուզված կրոնական խնդիրները» վերնագրով ավարտաճառը:

«Էջմիածին», 1950, No 5-6, էջ 23-26, No 7-8, էջ 42-48:

Նույն օրերին, Վաղարշապատ - Էջմիածնում տեղի է ունենում Գևորգյան Ճեմարանի տարեվերջյան քննությունները: Լսարանական բաժնի ավարտական կուրսի ուսանող Սողոմոն ավագ սարկավագ Սողոմոնյանը քննական հանձնաժողովի ներկայությամբ նիստերի ընթացքում տարբեր դասախոսների մոտ հանձնում է քննություն հետևյալ առարկաներից և ստանում է նշված գնահատականները.

Դավանաբանություն Հայաստանյազ եկեղեցվո - հույժ գովելի (5)

Պատմություն քննաբանության Ս. գրոց - գովելի (4)

Պատմություն քրիստոնեական եկեղեցվո - հույժ գովելի (5)

Պատմություն եկեղեցական մատենագրության հայոց - հույժ գովելի (5)

Տրամաբանություն - գովելի (4)

Մեկնաբանություն - գովելի (4)

Հոգեբանություն - գովելի (4)

Բարոյաբանություն - հույժ գովելի (5)

Մանկավարժություն - գովելի (4)

Բեմասացություն - գովելի (4)

Հանրաբանություն աստվածաբանության - գովելի (4)

Պատմություն մատենագրության հայոց - գովելի (4)

Պատմություն մատենագրության ռուսաց - գովելի (4)

Պատմություն ընդհանուր մատենագրության - գովելի (4)

Ֆրանսերեն լեզու - հույժ գովելի (5)

ՀՀՊԿՊԱ, ֆ. 312, թղթ. 3, վավ. 47, թ. 6-7

Մայիս 28, Էջմիածին - Հանձնելով Ճեմարանի ուսումնական խորհրդի կողմից սահմանված քննությունները և «Շնորհալին, նորա դարը և նորա ժամանակ հուզված կրոնական խնդիրները» վերնագրով ավարտաճառի շարադրանքը Գևորգյան Հոգևոր Ճեմարանի սան Սողոմոն Գևորգի Սողոմոնյանը «Հույժ գովելի վարուք» ավարտում է Ճեմարանի լսարանական բաժնի եռամյա դասընթացը և արժանանում է մրցանակագրի (ղիպլում):

ՀՀՊԿՊԱ, ֆ.3.12, թղթ. 3, վավ. 47, թ. 6-7:

Մայիս 29, Էջմիածին - Տեղի է ունենում Գևորգյան Ճեմարանի ուսումնական խորհրդի 10-րդ նիստը: Տեսուչ Արիստակես Մեղրակյանը ամփոփում է լսարանական բաժնի ավարտական քննությունների արդյունքները: Ժողովի արձանագրությանը կցված է Գ լսարանն ավարտողների ցուցակը: Այս ցանկի հերթական 6-րդ համարի դիմաց գրված է Սողոմոն ավագ սարկավագ Սողոմոնյանի անունը:

ՀՀՊԿՊԱ, ֆ. 312, թղթ. 26, վավ. 250, թ. 41:

Հունիս 3, Թիֆլիս - Մակար Եկմայանը ցանկանալով իր ներդաշնակած «Պատարագը» ներկայացնել հոգևոր իշխանության հավանությանը, ուղևորվում է Վաղարշապատ՝ Գևորգյան Ճեմարանի երգչախմբի միջոցով իրականացնելու իր ծրագիրը:

«Տարագ», Թիֆլիս, 1893, No 23, էջ 365. «Օտղիկ», Կ. Պոլիս, 1893, No 7, էջ 51.

«Մասիս» Կ. Պոլիս, 1893, No 3979, էջ 112:

Օգոստոս երկրորդ կես, Էջմիածին - Սպիրիդոն Մելիքյանը, հանձնելով սահմանված քննությունները, ընդունվում է Գևորգյան Ճեմարան՝ իբրև գիշերօթիկ սան:

«Էջմիածին», 1955, No 12, էջ 54-55:

Սպ. Մելիքյան, Հուշեր, նամակներ, փաստաթղթեր, Ե., 1964, էջ 205:

Սեպտեմբեր 13, Վաղարշապատ - Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Մկրտիչ Ա Խրիմյանը ժամանում է Էջմիածին՝ բազմելու Լուսավորչի հայրապետական գահին: Վեհին ընդառաջ է գնում Կարա-Մուրզայի ղեկավարած քառաձայն երգչախումբը [երգչախմբում էր նաև Սողոմոն Սողոմոնյանը]:

Խումբը կատարում է Կարա-Մուրզայի կողմից Խրիմյանի գալստյան առիթով Ղ. Աղայանի «Առ հայրիկն Խրիմյան» վերնագրով բանաստեղծության հիման վրա հորինած «Մաղթանք Խրիմյան Հայոց Հայրիկին» խորագրով օրհներգը:

Օրհներգը դիմավորողներին՝ Խրիմյանը մտնում է Մայր Տաճար՝ աղոթելու:

«Արարատ», 1893, No 9-10, էջ 793-798, 815:

Կարապետյան Հով., Կարա-Մուրզա, Թիֆլիս, 1904, էջ 70:

Սեպտեմբեր 15, Վաղարշապատ - Նորընտիր Կաթողիկոս Մկրտիչ Խրիմյանը այցելում է Ճեմարան: Ուսուցիչների խումբը վերատեսուչ Արիստակես Մեղրակյանի գլխավորությամբ դիմավորում է վեհին և առաջնորդում են հանդիսասարահ, որտեղ նրան դիմավորում է Կարա-Մուրզայի ղեկավարած երգչախումբը, որոնց մեջ էր նաև Սողոմոն ավագ սարկավագ Սողոմոնյանը:

Խրիմյանը իր խոսքում օրհնում է Ճեմարանը և քաջալերում է սովորողներին:

«Արարատ», 1893, No 9-10, էջ 801:

Սեպտեմբեր երկրորդ կես, Վաղարշապատ - Կաթողիկոս Մկրտիչ Խրիմյանը Էջմիածին է հրավիրում գրող Ղազարոս Աղայանին և հանձնարարում է նրան Գևորգյան Ճեմարանում զբաղեցնել ավագ վերակացուի և վարժոցի ղեկավարի պաշտոնը: Վերակացուի պաշտոնը վարում էր Ավետիս Ահարոնյանը:

Ղազարոս Աղայանը ժամանակակիցների հուշերում, Ե., 1967, էջ 362, 513:

Սեպտեմբեր 22, Վաղարշապատ - Սողոմոն ավագ սարկավագ Սողոմոնյանն իր լուսանկարը «Բարեկամական նվեր հայր Համազասպ վարդապետին» մակագրությամբ նվիրում է վերջինիս:

ՀՀՊԿՊԱ, ֆ. 312, թղթ. 26, թ. 41:

Սեպտեմբեր 26, Վաղարշապատ - Մայր Տաճարում տեղի է ունենում Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Մկրտիչ Ա-ի օծման արարողությունը: Հանդեսի ընթացքում երգում է Կարա-Մուրզայի ղեկավարած երգչախումբը՝ կատարելով Ղ. Աղայանի «Առ Հայրիկն Խրիմյան» բանաստեղծության հիման վրա նրա հորինած «Մաղթանք Խրիմյան Հայոց Հայրիկին» վերնագրով օրհներգը: Արարողության ընթացքում երգում է նաև Ներսես Շահլամյանը:

Այնուհետև վանքի սեղանատանը տրվում է հանդիսավոր ճաշկերույթ: Ստեպանոս ստեպ երգում է Ճեմարանի երգչախումբը՝ Սողոմոն ավագ սարկավագ Սողոմոնյանի մասնակցությամբ:

«Արարատ», 1893, No 9-10, էջ 791, 807-809, 815:

Սեպտեմբեր [27-30], Վաղարշապատ - Կարա-Մուրզան նամակ է գրում եղբորը՝ «Հայրիկը ինձ լավ ընդունեց,- գրում է նա,- և երկու անգամ շնորհակալություն հայտնեց Պատարագի արարողությունը քառաձայն լսելուց հետո:

Կարապետյան Հով., Կարա-Մուրզա, Թիֆլիս, 1904, էջ 70:

Հունվար-սեպտեմբեր, Էջմիածին - Կիրակի և տոն օրերի ընթացքում Մայր Տաճարում իրականացվում էր Կարա-Մուրզայի հեղինակած քառաձայն «Պատարագի» արարողությունը իր ղեկավարած քառաձայն երգչախմբի միջոցով, որտեղ մասնակցում էր նաև Սողոմոն սարկավագ Սողոմոնյանը՝ կատարելով մեներգերը:

Մ. Հ. Սուրադյան, Քրիստափոր Կարա-Մուրզան և բազմաձայնության արմատավորումը հայ երաժշտության մեջ, Ե., 1956, էջ 102:

Սեպտեմբեր, Էջմիածին - Գևորգյան Ճեմարանում Դերենիկ Դեմիրճյանը ծանոթանում է Սողոմոն ավագ սարկավագ Սողոմոնյանի հետ:

Դ. Դեմիրճյան, Կոմիտասի մասին, Երկերի ժողովածու, հ. 14, Ե., 1987, էջ 235-237:

Հոկտեմբեր 5, Էջմիածին - Մկրտիչ Խրիմյանի պատվիրանի համաձայն Ճեմարանի տեսուչ Արիստակես Սեդրակյանը երգեցողության ուսուցիչ Կարա-Մուրզային ազատում է պաշտոնից և նրա փոխարեն Ճեմարանում երգեցողության ուսուցիչ

է կարգում Սողոմոն ավագ սարկավագ Սողոմոնյանին: Այդ առիթով նա Կաթողիկոս Մկրտիչ Խրիմյանին է ներկայացնում հետևյալ զեկուցագիրը. «Կարա-Մուրզա արձակեցի ի պաշտոնէ ուսուցչութեան երգեցողութեան և զՍողոմոն սարկավագ կարգեալ ի նոյն պաշտօն»: Միննույն զեկուցագրով Արիստակէս եպս. Սեդրակյանը Կաթողիկոսին խնդրում է իրեն ազատել Ճեմարանի տեսուչի պարտականությունից:

«Մկրտիչ Ա-ի օրով,- գրում է Կոմիտասը «Ինքնակենսագրականում», - 1893-ի սեպտեմբերի սկզբից (պետք է լինի հոկտեմբերի սկզբից Խ. Ս.) նշանակվեցի Ճեմարանի երաժշտության ուսուցիչ: Դաս էի տալիս Հայ եկեղեցական երաժշտություն՝ Հայ նորագույն և եվրոպական ձայնանիշերով, մինչև արտասահման գնալս»:

ՀՀՊԿՊԱ, ֆ. 57, գործ No 202, թ. 64:

«Նոր դար», 1893, No 187, էջ 1:

«Էջմիածին», 1969, No ԺԲ (12) էջ 7:

Հոկտեմբեր 17, Թիֆլիս - «Տարագ» շաբաթաթերթի հերթական համարի «Մանր լուրեր» բաժնում հրապարակվում է հաղորդագրություն Կաթողիկոս Խրիմյանի կողմից Կարա-Մուրզային Ճեմարանի երգեցողության ուսուցչի պաշտոնից ազատելու և նրա փոխարեն «երգեցողության ուսուցիչ է նշանակված Ճեմարանի նորավարտներից Սողոմոն սարկավագ Սողոմոնյանը:

«Տարագ», 1893, No 40, էջ 624:

Հոկտեմբեր 24, Էջմիածին - Գևորգյան Ճեմարանում տեղի է ունենում ուսումնական խորհրդի է նիստը: Ղ. Աղայանի, Լ. Մանվելյանի, Սողոմոն սարկավագի և այլոց մասնակցությամբ ժողովում քննարկվում է ավարտածներին վկայական տալու և լսարանական բաժնում ազատ ունկնդիրներ ունենալու հարցը:

ՀՀՊԿՊԱ, ֆ. 312, վավ. 260, թ. 58:

Հոկտեմբեր 29, Էջմիածին - Գևորգյան Ճեմարանում Սողոմոն սարկավագի, Ղ. Աղայանի, Վ. Աբովյանի, Լ. Մանվելյանի և այլոց մասնակցությամբ տեղի է ունենում ուսումնական խորհրդի Ը նիստը:

Ժողովում քննարկվում է լսարանական բաժնում կրոնական առարկաներին հատկացված դասաժամերի և ուսուցիչներից յուրաքանչյուրին որքան դասաժամ հատկացնելու հարցը:

ՀՀՊԿՊԱ, ֆ. 312, թղթ. 26, վավ. 261, թ. 60:

Նոյեմբեր 3, Էջմիածին - Գևորգյան Ճեմարանում Սողոմոն սարկավագ Սողոմոնյանի, Խորեն Ստեփանյանի, Ղ. Աղայանի, Վ. Աբովյանի, Լ. Մանվելյանի և այլոց մասնակցությամբ տեղի է ունենում ուսումնական խորհրդի Թ նիստը:

ՀՀՊԿՊԱ, ֆ. 312, թղթ. 26, վավ. 262, թ. 61:

Նոյեմբեր 23, Էջմիածին - Գևորգյան Ճեմարանում Սողոմոն Սողոմոնյանի, Լ. Մանվելյանի և այլոց մասնակցությամբ տեղի է ունենում ուսումնական խորհրդի և Ճեմարանի վարչության միացյալ Ժ նիստը:

Ժողովում լսվում է Բ լսարանում երկու ուսանողների կովի շարժառիթների մա-

սին և երկուսին էլ արվում է հանդիմանություն:

ՀՀՊԿՊԱ, ֆ.312, թղթ. 26, վավ. 263, թ. 62:

Դեկտեմբեր 13, Էջմիածին - Գևորգյան Ճեմարանում Սողոմոն Սողոմոնյանի, Լ. Մանվելյանի և այլոց մասնակցությամբ տեղի է ունենում ուսումնական խորհրդի ԺԱ նիստը:

Ժողովը քննարկում է լսարանական բաժնի ավարտական շարադրությունների հարցը:

ՀՀՊԿՊԱ, ֆ. 312, թղթ. 26, վավ. 264, թ. 64:

Մեպտեմբեր-դեկտեմբեր, Վաղարշապատ - Գևորգյան Ճեմարանում իբրև ավագ վերակացու և Ճեմարանին կից վարժոցի ղեկավար աշխատում է Ղազարոս Աղայանը:

Ղազարոս Աղայանը ժամանակակիցների հուշերում, Ե., 1967, էջ 513:

Հոկտեմբեր-դեկտեմբեր, Էջմիածին - «Սողոմոն Սողոմոնյանը,- գրում է Դ. Դեմիրճյանը իր հուշերում,- գործի անցավ կոտրված ժպիտով և անհամարձակ... Սովորացրածը հայկական նոտաներ էին և միաձայն ժողովրդական երգեր: Ու չնայած որ Կարա-Մուրզան եվրոպական նոտա չէր սովորեցրել և Կոմիտասը սովորեցնում էր եթե ոչ եվրոպական՝ գոնե հայկական, աշակերտները շատ վերապահ էին նրա հանդեպ:

Նրա դասավանդությունը,- շարունակում է հուշագիրը,- հանգիստ, ընկերական էր, մեղմ ոգևորությամբ տոգորված... Նա հիվանդ էր ժողովրդական երգով: Դաս տալիս երգում էր, և նրա ժողովրդական երգի մեջ զգացվում էին ինչ-որ նրբերանգներ, յուրատեսակ ռիթմ, կոլորիտ, որից զուրկ էր Կարա-Մուրզայի ժողովրդական երգը...»:

Դ. Դեմիրճյան, Ե. Ժ., հ. 14, Ե., 1987, էջ 235-237: